

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Institutionem et Educationem Pertinentia II (2010)

Kalina Bartnicka

Irena Szybiak

Warszawska historia wychowania w drugiej połowie XX wieku

Korzeni historii wychowania jako dyscypliny naukowej należy szukać w środowiskach galicyjskich historyków kultury na przełomie wieków XIX i XX: w pracach Komisji do Badań Literatury i Oświaty w Polsce Polskiej Akademii Umiejętności, w twórczości historyków krakowskich, tzw. w szkole lwowskiej – w poglądach i twórczości Józefa Kallenbacha i Stanisława Łempickiego¹. Charakterystyczna dla tych środowisk jest przewaga historyków *sensu stricto* oraz historyków literatury, sztuki, filozofii, a więc generalnie historyków nad pedagogami. Wynikało to z nagromadzonych już doświadczeń warsztatowych w badaniach historycznych, które można było zastosować do badań dziejów wychowania i szkolnictwa.

Środowisko pedagogów było wówczas środowiskiem nowym, młodym, które od początku odczuwało potrzebę odkrywania związków – może nawet konfrontowania – aktualnych procesów i problemów pedagogicznych z doświadczeniami płynącymi z wiedzy o wychowaniu w przeszłości. Zarówno we Lwowie i Krakowie, jak i Warszawie sięgali więc pedagodzy po tematy historyczne. Poświadczają to np. wstępne rozdziały *Nauki o rzeczach* Jana Władysława Dawida, odniesienia historyczne w dorobku Anieli Szcówny, artykuły na temat polskiej tradycji oświatowej Heleny Radlińskiej zamieszczone w krakowskim „Ruchu Pedagogicznym”.

Można więc mówić, że z końcem XIX i w początkach XX stulecia mamy do czynienia z poszukiwaniem przez pedagogów korzeni historycznych dla swojej dyscypliny, a to – jak się wydaje – zapoczątkowało nurt tzw. pedagogicznej historii wychowania. W początkach wyodrębniania się obszaru historii wychowania różnice pomiędzy „historyczną” a „pedagogiczną” koncepcją dyscypliny wynikały bardziej ze specyfiki zainteresowań badaczy niż z podejścia warsztatowego. Trzeba bowiem pamiętać, że sto lat temu program szkoły średniej (gimnazjalny) lepiej niż w szkole dzisiejszej wprowadzał w problematykę historyczną i przygotowywał do jej realizowania w badaniach. Czasem jednak zachodził proces odwrotny: od problematyki historycznej do zagadnień społeczno-pedagogicznych, obserwowany na przykład

---

¹ W. Szulakiewicz, *Motywy zainteresowań badawczych historyków wychowania II Rzeczypospolitej*, [w:] *Historycy wychowania II Rzeczypospolitej*, pod red. W. Szulakiewicz, Warszawa 2000, s. 10.

w twórczości Heleny Radlińskiej, Józefa Chałasińskiego i innych socjologów. Zjawisko to było szczególnie zauważalne po odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

Przyjmujemy więc, że w okresie formowania się naszej dyscypliny kontekst kulturalno-literacko-historyczny jej rozwoju był bardzo istotny i stale dominujący. Uważamy to za sprawę bardzo ważną w tych rozważaniach, gdyż rozwój historii wychowania po II wojnie światowej jest logiczną i organicznie uwarunkowaną kontynuacją rozwoju dyscypliny w okresie międzywojennym. Dowodzą tego wyniki badań Władysławy Szulakiewiczowej².

Wydaje się, że trzeba na ten historyczny kontekst spojrzeć także od strony osobowości historyka. Henryk Barycz pięknie to podkreślił, zastanawiając się nad czynnikami kształtowania się poglądów historyka na przeszłość. Według niego historyk to obywatel, członek narodu, grupy społecznej, z której się wywodzi, środowiska, w którym żyje. Jest świadomy ich potrzeb, wzrasta w kręgu oddziaływania ich poglądów. Jest także historyk dzieckiem swoich czasów, reagującym na prądy ideowe i kulturę współczesnej mu epoki³. Dodać tu trzeba i podkreślić ważność typu edukacji, którą historyk otrzymuje, także historyk wychowania.

Wychodząc od wskazanej wyżej ogólnej definicji historyka, W. Szulakiewiczowa zastanawia się nad motywami, które popychają badaczy do badań nad przeszłością wychowania w Polsce, nad pytaniami, które sobie stawiają, a które wynikają z potrzeby poznania i zrozumienia swego narodu, społeczeństwa, otaczającego świata, współczesności. Badania historyczne są mniej lub bardziej uświadomionym szukaniem odpowiedzi na pytanie: Kim i dlaczego jesteśmy tacy, jacy jesteśmy?

Rola i znaczenie formalnej i nieformalnej edukacji, czyli wychowywania i kształcenia kolejnych pokoleń, jest w wymiarze procesów narodowych i państwowych w Europie w początkach XIX w. tak oczywista, że nie wymaga odrębnego uzasadnienia. Z niej wynika potrzeba szeroko zakrojonych badań nad dziejami edukacji, wychowania i kształcenia, obecna w naszej historiografii już w połowie XIX w. Przykładem tego trzecia część *Chowanny* Bronisława Trentowskiego, zatytułowana *Epika*, w której zawarł opis zwyczajów edukacyjnych w Europie i w Polsce. Zagadnienia polskiej tradycji edukacyjnej stały się na przełomie wieków XIX i XX trwałym elementem zarówno warsztatu historyków i historyków literatury (np. w 1. poł. XX w. na uniwersytetach Jagiellońskim i Lwowskim), jak i przedstawicieli tworzonej wówczas polskiej psychologii i pedagogiki w środowisku Warszawy, ale także Krakowa (np. „Ruch Pedagogiczny” Henryka Rowida).

Zanim podejmie się analizy porównawcze, należy odpowiedzieć na fundamentalne pytania: Czy w drugiej połowie XX wieku ośrodek warszawski historyków wychowania wniósł oryginalne wartości do badań nad dziejami polskiej edukacji? Na ile był ukierunkowany tradycją dyscypliny, a na ile uwarunkowany specyfiką miejsca i czasu? Czy dobrze służył potrzebom środowiska historyków wychowania w Polsce i nauce? Jak to się wyrażało w konkretnych ludzkich postawach, pracach i osiągnięciach?

---

² Ibidem; eadem, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918–1939. Studium historiograficzne*, Toruń 2000; eadem, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944–1956*, Kraków 2006.

³ Cyt. za W. Szulakiewicz, *Historia oświaty [...] 1918–1939...*, s. 13.

Na początek konieczne jest wyjaśnienie terminów: środowisko, szkoła, historyk wychowania, warszawski ośrodek historyków wychowania. Odwołujemy się i w tym wypadku do prac W. Szulakiewiczowej⁴ oraz do definicji słownikowych. Tak więc, historyk wychowania to zajmujący się obszarem historii oświaty i wychowania badacz, fachowy edytor źródeł i uczestnik życia naukowego, autor wydawnictw, nauczyciel akademicki, publikujący wyniki swoich badań, uprawiający refleksję metodologiczną w odniesieniu do swej dyscypliny, rozpowszechniający wiedzę o przeszłości historyczno-oświatowej. Za Szulakiewiczową przyjmujemy też rozumienie pojęcia środowiska historyków oświaty i wychowania, jako grupy naukowej i społecznej. Upraszczając nieco jej tok rozumowania, definiujemy środowisko historyków oświaty i wychowania jako zespół badaczy „połączonych zainteresowaniami naukowymi”, związanych z określoną przestrzenią, mających „poczucie więzi, wspólnoty w ramach zbiorowości”, współpracujących ze sobą, których charakteryzuje „podobieństwo ważnych cech społecznych o charakterze absolutnym, wartości absolutnych, uznawanych wzorów”⁵.

Odpowiedzi wymaga także pytanie, czy i od kiedy ludzie nauki uprawiający w Warszawie historię oświaty i wychowania po II wojnie światowej tworzyli i tworzą środowisko w przyjętym wyżej rozumieniu oraz czy można utożsamiać pojęcia środowisko i ośrodek warszawski w odniesieniu do naszej dyscypliny? Wydaje się, że granice obydwu pojęć są płynne i niejednoznaczne. Jednym ze znaczeń pojęcia ośrodek jest: „środowisko, okręg, centrum, w którym lub wokół którego coś się skupia”; ale w innym znaczeniu jest to „instytucja obejmująca zasięgiem działania całokształt spraw związanych z jakąś dziedziną życia na pewnym terenie”⁶. Tak zdefiniowane pojęcie w odniesieniu do Warszawy może obejmować, po pierwsze, wszystkich historyków oświaty i wychowania pracujących w Warszawie; po drugie, ośrodki warszawskie grupujące badaczy z poszczególnych warszawskich środowisk naukowych. Sądzymy, że na skutek rozwoju uczelni publicznych i niepublicznych oraz usamodzielniania się różnych obszarów pedagogiki odnosi się to także do innych środowisk w uczelniach i instytutach, w których odbywa się kształcenie pedagogiczne.

We wszystkich uczelniach, które organizują kształcenie pedagogiczne, jest wykładana także historia wychowania. Nie wszyscy nauczyciele akademicy w Warszawie realizujący ten przedmiot byli i są związani z warszawskim środowiskiem uniwersytecko-panowskim (lub z którąś z jego „szkół”), natomiast z racji szczególnych preferencji swoich uczelni i instytutów specjalizują się w zakresie pewnych obszarów historii wychowania (np. dzieje wychowania fizycznego, dzieje pedagogiki specjalnej, dzieje szkolnictwa zawodowego, dzieje szkół rolniczych itp.). W rezultacie wyodrębniły się również w Warszawie luźno ze sobą powiązane zespoły nauczycieli akademickich, których kariera naukowa z racji przepisów regulujących programy kształcenia i wymogów formalnych wiąże się z szeroko pojętym zakresem historii oświaty i wychowania. Zjawisko to ma swój historyczny precedens – właśnie w Warszawie, po wojnie, bardzo silnie zarysował się spór o istotę historii wychowania pomiędzy „historykami” a „pedagogami”.

⁴ Ibidem, s. 58 i n.

⁵ Ibidem, s. 60.

⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, pod red. M. Szymczaka, t. II, Warszawa 1979, s. 415.

Biorąc to wszystko pod uwagę, trzeba się zastanowić, czy ściśle jest określenie szkoła warszawska historii wychowania, czy należy mówić o różnych szkołach historii wychowania w Warszawie?

Według *Słownika języka polskiego* określenie szkoła w odniesieniu do zagadnień nauki i kultury znaczy: „kierunek, metoda w nauce, sztuce, literaturze itp., których przedstawiciele łączą wspólne poglądy, metody itp.”, a także „wyróżniająca się grupa twórców, naukowców o pokrewnych cechach pracy twórczej, związana np. z wybitną osobistością, z jakimś miastem, narodem”; wreszcie „zespół cech charakterystycznych dla tej grupy”⁷.

Wątpliwości terminologiczne, za którymi kryją się przecież postawy badawcze i poglądy na samą treść pojęcia historia oświaty i wychowania, można będzie rozstrzygnąć po zanalizowaniu zarówno rezultatów badawczych (publikacji), jak wypowiedzi teoretycznych i programów kształcenia, za którymi stoją określeni badacze i nauczyciele akademicy. Sprawę dodatkowo komplikuje fakt uprawiania dziejów poszczególnych pedagogik (np. pedagogiki społecznej, porównawczej, specjalnej, dorosłych i in.) na marginesie badania zagadnień związanych z podstawowym warsztatem badawczym. Dzieje się to często ze szkodą dla historii wychowania jak i jakości kształcenia pedagogów⁸.

Dla całościowej oceny historii oświaty i wychowania uprawianej w Warszawie z precyzyjnym określeniem środowiska, ośrodków i szkół naukowych potrzebne są badania obejmujące zwłaszcza ostatnie ćwierćwiecze. Nasz referat jest bardziej zarysowaniem problemu niż jego rozwiązaniem, ale wydaje nam się, że pewne wnioski już można wyciągnąć, i że może to być interesujące i w perspektywie lokalnej, i ogólnopolskiej.

* * *

W dotychczasowej bibliografii historii wychowania brakuje pełnego omówienia warszawskich ośrodków badawczych i ich dorobku⁹. Historia w związku z pedagogiką pojawia się w spisie wykładów Towarzystwa Wyższych Kursów Naukowych w Warszawie w roku akademickim 1915/16, w Instytucie Pedagogicznym Ignacy Halpern wykładał historię pedagogiki, a Henryk Mościcki historię szkolnictwa w Polsce¹⁰. Od 1921 r. Józef Lewicki w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie wykładał historię pedagogiki i prowadził seminarium w Instytucie Pedagogicznym i na Wydziale Pedagogicznym najpierw jako docent, a od 1924 r. jako profesor

⁷ Ibidem, s. 415.

⁸ Por. *Treści historyczne w nowej koncepcji studiów pedagogicznych*, red. K. Bartnicka, Pułtusk 2007 (wydawnictwo pokonferencyjne, któremu patronowały Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Towarzystwo Historii Edukacji, Zakład Historii Oświaty i Kultury Uniwersytetu Jagiellońskiego i Instytut Historii Nauki PAN).

⁹ W wydawnictwie *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy*, pod red. T. Gumuły, J. Krasuskiego i S. Majewskiego, Kielce 1998, w cz. III: *Dorobek badawczy ośrodków akademickich w zakresie historii wychowania*, zabrakło omówienia ośrodka warszawskiego.

¹⁰ *Dziesięciolecie Wolnej Wszechnicy Polskiej. TKN. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Kursów Naukowych 1906–1916*, oprac. R. Błędowski, H. Czopowski, I. Halpern i in., red. S. Orłowski, Warszawa 1917.

tytularny. Pracując w Archiwum Oświecenia Publicznego prowadził także badania i publikował prace związane z dziejami Komisji Edukacji Narodowej¹¹.

Początki historii wychowania jako odrębnej dziedziny wykładu na Uniwersytecie Warszawskim sięgają 1926 r., kiedy jednym z czterech zakładów tworzących Studium Pedagogiczne, powołanego do kształcenia przyszłych nauczycieli szkół średnich w zakresie pedagogiki oraz dla przeprowadzenia systematycznych czteroletnich studiów pedagogicznych, było Seminarium historii wychowania i doktryn pedagogicznych, na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu. Zajęcia zlecone prowadziła najpierw doktor, a po habilitacji w 1934 r. docent historii wychowania i doktryn pedagogicznych Hanna Pohoska (1895–1953)¹². Stanowisko kierownika Seminarium wakowało do roku 1938/39, kiedy to objął je jako zastępca kierownika profesor Bogdan Nawroczyński¹³. Wiadomo też, że przed wojną w Warszawie w egzaminach dających uprawnienia do wykonywania zawodu nauczycielskiego uczestniczył Stanisław Kot¹⁴. Być może prowadził też wykłady, ale nie ma na to „twardego” dowodu¹⁵.

W okresie międzywojennym nie powstało więc w Warszawie akademickie środowisko badań i dydaktyki historii oświaty i wychowania. Natomiast zaczęła się zarysowywać koncepcja, nazwana przez W. Szulakiewicza koncepcją socjologiczną historii wychowania. Było to związane ściśle z poglądami i działalnością Heleny Radlińskiej, która tworząc swoją dziedzinę badań „podejmowała badania historyczno-pedagogiczne ważne z punktu widzenia pedagogiki społecznej”¹⁶.

Rozwój akademickiej historii wychowania w jej „historycznej” odmianie rozpoczął się w Warszawie dopiero po II wojnie światowej, a ściśle w 2 połowie XX w. Było to związane przede wszystkim z działalnością Łukasza Kurdybachy, który stworzył dwa wiodące w badaniach historyczno-oświatowych ośrodki: Pracownię (potem Zakład) Dziejów Oświaty w Polskiej Akademii Nauk i Katedrę Historii Szkolnictwa i Oświaty (nazwa Katedry ulegała drobnym modyfikacjom) na Wydziale

---

¹¹ K. Mrozowska, *Lewicki Józef (1882–1942)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVII, Wrocław 1972, s. 230–233; por. K. Strzelecki, *Lewicki Józef (1882–1942)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, pod red. A. Meissnera i W. Szulakiewicza, Toruń 2008, s. 471–475. J. Lewicki był pedagogiem, historykiem, brał udział w pracach Oddziału Warszawskiego Komisji do Badania Dziejów Szkolnictwa i Wychowania w Polsce; był także redaktorem „Prac Naukowych Oddziału Warszawskiego Komisji do Badania Dziejów i Szkolnictwa w Polsce”.

¹² A. Mońka-Stanikowa, *Studia pedagogiczne na Uniwersytecie Warszawskim w okresie 1926–1982*, Warszawa 1997, s. 9, mówi o powstaniu Katedry Historii Wychowania. Natomiast *Skład Uniwersytetu i spis wykładów za lata 1935/36–1938/39* informują o działalności Seminarium; por. I. Szybiak, *Katedra Historii Oświaty i Wychowania (1953–2003)*, [w:] *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia*, pod red. J. Kamińskiej, Warszawa 2004, s. 183.

¹³ *Skład Uniwersytetu i spis wykładów na rok akademicki 1938/39*, Warszawa 1938, s. 67.

¹⁴ A. Mońka-Stanikowa, *Studia pedagogiczne...*, s. 9–10.

¹⁵ Starania o katedrę historii wychowania na UW dla Stanisława Kota zostały udaremnione przez władze z powodu jego zatargów z obozem sanacyjnym (informacja od prof. dra hab. Józefa Miąso).

¹⁶ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty [...] 1918–1919...*, s. 113.

Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Na Wydziale była także uprawiana „pedagogiczna” historia wychowania, skupiona na dziejach myśli pedagogicznej. W tym nurcie powstawały prace Bogdana Suchodolskiego i Stefana Wołoszyna.

Stan naszej dyscypliny w pierwszym dwudziestopięcioleciu po wojnie i jej rozwój na Uniwersytecie i w PAN jest już z grubsza rozpoznany¹⁷. Powojenne początki formowania się historii wychowania na Uniwersytecie były trudne – brakowało wystarczająco silnej indywidualności, która potrafiłaby zorganizować ośrodek badawczy w atmosferze niesprzyjającej naukom humanistycznym indoktrynacji i presji ideologicznej marksizmu-leninizmu.

W Studium Pedagogicznym na Wydziale Humanistycznym docent Hanna Pohoska wykładała przedmiot historia wychowania z uwzględnieniem wychowania w Polsce na tle rozwoju społecznego i prądów etycznych¹⁸. Jej pozycja była słaba ze względów politycznych. Stanisław Kot, którego Uniwersytet starał się pozyskać, zdecydował się pozostać za granicą. Nie udało się także zatrudnić Jana Hulewicza¹⁹, ponieważ nie zdecydował się opuścić Krakowa. Wydział Humanistyczny UW wystąpił więc do władz o zatrudnienie Łukasza Kurdybacy, który po powrocie do Polski starał się o zatrudnienie na uczelni. Był on jednak podejrzany politycznie ze względu na swoje kontakty naukowe i polityczne podczas wojny i bezpośrednio po wojnie, m.in. z profesorem S. Kotem. W tej sytuacji w 1949 r. pozycję samodzielnego pracownika naukowego i stanowisko zastępcy profesora uzyskał Michał Szulkin, który przed wojną zapowiadał się na dobrego historyka. Na Uniwersytet przeszedł z Ministerstwa Oświaty. Wprawdzie jeszcze wówczas nie miał doktoratu, ale tematyka jego zajęć i publikacji była „słuszna ideologicznie”²⁰.

Sytuacja uniwersyteckiej historii wychowania uległa zmianie, gdy w lipcu 1950 r. uznana została i przeniesiona do Warszawy przedwojenna lwowska habilitacja i docentura Łukasza Kurdybacy. W styczniu 1951 r. został on kierownikiem Zakładu Historii Szkolnictwa i Oświaty II – od kwietnia jako profesor nadzwyczajny, a od maja zwyczajny. W 1953 r. został kierownikiem Katedry, która po zmianach organizacyjnych i przekształceniach otrzymała nazwę Katedra Historii Oświaty i Szkolnictwa. Była to „katedra zespołowa”, w której dziejami oświaty do XIX w. zajmował się Ł. Kurdybacha, a dziejami oświaty w wieku XIX i XX M. Szulkin.

---

¹⁷ Zob. Ł. Kurdybacha, *Katedra Historii Szkolnictwa i Oświaty 1953–1963*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1954, z. 2, s. 108–112; idem, *Działalność Pracowni Dziejów Oświaty PAN*, „Nauka Polska” 1966, nr 3, s. 32–40; cytowane wyżej prace W. Szulakiewicz; J. Miąso, *Pracownia Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauki [!] (1953–1974)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2000, t. XL, s. 33–49; idem, *Garść wspomnień i refleksji*, [w:] *Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk w latach 1953–2003. Księga jubileuszowa z okazji pięćdziesięciolecia działalności*, pod red. J. Schiller i L. Zasztowta, Warszawa 2004, s. 33–49; I. Szybiak, op. cit.; A. Mońka-Stanikowa, op. cit.

¹⁸ A. Mońka-Stanikowa, op. cit., s. 13; H. Pohoska prowadziła wykłady, ćwiczenia i seminaria. Etat docenta otrzymała dopiero w lipcu 1946 r. i zajmowała go do śmierci w 1953 r., zob. I. Szybiak, op. cit., s. 184.

¹⁹ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty [...] 1944–1956...*, s. 54–55.

²⁰ I. Szybiak, op. cit., s. 186; W. Szulakiewicz, *Historia oświaty [...] 1944–1956...*, s. 148–149, 194.

W lipcu 1953 r. Łukasz Kurdybacha został także organizatorem i kierownikiem Pracowni Dziejów Oświaty w Polskiej Akademii Nauk, ale i tu jego zastępcą został Szulkin²¹. Obydwaj pozostawali ze sobą w permanentnym konflikcie, co mocno utrudniało pracę.

Łukasz Kurdybacha, wychowanek seminarium profesora Stanisława Łempickiego na Uniwersytecie Lwowskim, zdecydowanie górował nad Michałem Szulkinem nie tylko zaawansowaniem naukowym, ale także kreatywnością, wizją historii wychowania jako dyscypliny, umiejętnościami organizacyjnymi, energią i skutecznością w realizowaniu swych planów. Miał jasną koncepcję przedmiotu i potrzeb historii wychowania, którą konsekwentnie realizował. Przede wszystkim w obydwu jednostkach tworzył warsztat badawczy. Gromadził zbiory, przyciągał współpracowników, wychowywał uczniów, organizował badania. Zaczął na Uniwersytecie, ale nie czuł się tam pewnie. Dlatego pozostając nauczycielem akademickim na uczelni, pracę badawczą związał z Pracownią Dziejów Oświaty PAN. Tu gromadził materiały źródłowe (mikrofilmy, fotokopie). Organizował wspólne wyjazdy naukowe z asystentami, a w pierwszych latach na Uniwersytecie także ze studentami, do archiwów i bibliotek w Kórniku, Poznaniu, Krakowie. Zbierał dokumentację źródła do dziejów polskiej oświaty, przechowywanych w archiwach i bibliotekach za granicą (Cluj, Moskwa, Leningrad, Wilno, Londyn). Jego uczniami, asystentami, pracownikami i współpracownikami byli m.in.: Janina Lubieniecka, Sabina Lewinowa, Bella Sandler, Waldemar Kamiński, Tadeusz Mizia, Józef Miąso, Karol Poznański, Zbigniew Nanowski, Łucja Borodziej, Irena Szybiak, Kalina Bartnicka, Bożenna Michalik.

Wokół ośrodka panowskiego skupiał Kurdybacha młodszych i starszych pracowników naukowych nie tylko z Warszawy, ale i z całego kraju. Jedni z nich zostawali stałym pracownikami bądź współpracownikami Pracowni, inni jako autorzy wydawnictw przez nią firmowanych. Byli nimi między innymi Ludwik Chmaj, Marian Falski, Jadwiga Lechicka, Stanisław Tync, Jan Dobrzański, Ignacy Zarębski, Rafał Gerber, Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Eugenia Podgórska, Kazimierz Kubik, Ludwik Ręgorowicz, Stefan Truchim, Klemens Trzebiatowski, Feliks Araszkiwicz, Czesław Majorek i wielu innych.

Osobowość Kurdybachy miała wpływ na powstanie silnych więzi między pozostającymi w jego kręgu uczniami i pracownikami z Uniwersytetu i z Polskiej Akademii Nauk. Kierowanie katedrą uniwersytecką dawało mu możliwość doktoryzowania i habilitowania młodych historyków wychowania także spoza Uniwersytetu, w Akademii zaś dysponował istotnym instrumentem oddziaływania na warszawskich i pozawarszawskich przedstawicieli dyscypliny, jakim były serie wydawnicze: Monografie z Dziejów Oświaty oraz Archiwum Dziejów Oświaty, a także czasopismo: „Rozprawy z Dziejów Oświaty”²². Wydawnictwa te stwarzały uczniom, współpracownikom, a także osobom spoza środowiska warszawskiego możliwość

---

²¹ K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha twórca Pracowni Dziejów Oświaty (1907–1972)* [w:] *Instytut Historii Nauki...*, s. 112–149; Ł. Kurdybacha w latach 1952–1958 był także redaktorem pięciotomowej edycji polskiej i łaćnińskiej *Dzieł wszystkich* Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Państwowym Instytucie Wydawniczym.

²² Por. W. Szulakiewicz, *Rozprawy z Dziejów Oświaty (1958–2003). Studium z historii czasopisma*, Toruń 2004.

referowania wyników badań, publikowania artykułów, materiałów źródłowych i monografii.

Dzięki wydawnictwom Łukasz Kurdybacha miał duży wpływ na tematykę podejmowanych badań, prac doktorskich i habilitacyjnych. Umożliwiały mu to, a nawet narzucały przepisy ustawy o Polskiej Akademii Nauk, sytuujące tę instytucję jako nadrzędną nad polskim środowiskiem naukowym, koordynującą prowadzone przez nie badania²³. Starał się objąć swoim wpływem całe środowisko polskich historyków wychowania lat 50. i 60. XX w. Umacniał dzięki temu swoją koncepcję historii wychowania i oświaty, rozwoju dyscypliny, tematyki badań, kształcenia młodych badaczy. Kontynuował kierunek wytyczony we Lwowie przez swego mistrza Stanisława Łempickiego²⁴. Zasięg jego wpływów wykraczał daleko poza warszawskie środowisko uniwersytecko-panowskie.

Chęć dominacji nad środowiskiem ogólnopolskim (i dysponowanie instrumentami wpływu) nie przysparzała mu sympatii. Miał zresztą talent zrażania sobie ludzi. Jako zwierzchnik i promotor był wymagający i trudny, bezwzględnie rozstawał się z osobami, które uznał za nieodpowiadające jego wymaganiom. Z oponentami polemizował ostro. Jeżeli uznał, że ktoś ingeruje w jego pole badawcze, atakował gwałtownie i bezpardonowo. Na tym gruncie powstał jego ostry konflikt z Bogdanem Suchodolskim.

Profesor Suchodolski już w 1948 r. zaprezentował pogląd, że istnieje historyczna koncepcja historii wychowania stanowiąca część nauk historycznych oraz koncepcja pedagogiczna będąca częścią pedagogiki. Uważał, że w istocie są to po prostu inne dyscypliny naukowe, stawiające inne rodzaje pytań badawczych. Powinny się one dopełniać i wspierać na obszarach interesujących zarówno historyków jak i pedagogów, czyli w zakresie dziejów szkolnictwa i dziejów kultury²⁵. Konflikt Kurdybachy z Suchodolskim na tle różniącego ich podejścia do metodologii badań dziejów myśli pedagogicznej i edukacji ujawnił się w 1956 r. na konferencji w Lesznie poświęconej Janowi Amosowi Komeńskiemu. Kurdybacha zaprezentował wówczas ostentacyjny materializm metodologiczny²⁶.

Poglądy Suchodolskiego podzielał Stefan Wołoszyn, a wyraz temu dał w podęczniku *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, opublikowanym w 1964 r. Kurdybacha uznał to za zagrożenie swojej koncepcji historii wychowania i pozycji w środowisku pedagogicznym. W zbiorowej recenzji napisanej z jego

²³ Por.: Ustawa z dnia 30 października 1951 r. o Polskiej Akademii Nauk, [przedruk w:] *Polska Akademia Nauk 1952–2002. Kalendarium*, pod red. E. Hałonia, Warszawa 2002, s. 277–286, zwłaszcza art. 4–6; Ustawa z dnia 17 lutego 1960 r. o Polskiej Akademii Nauk, [w:] *ibidem*, s. 287–296, zwłaszcza art. 4–5.

²⁴ Ł. Kurdybacha, *Wspomnienie o Stanisławie Łempickim*, „Pamiętnik Literacki” 1947; *idem*, *Działalność Pracowni Dziejów Oświaty...*, s. 129–130; *idem*, *Katedra Historii Szkolnictwa i Oświaty...*, s. 129–130; por. K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha...*, s. 124–125; *eadem*, *Łukasz Kurdybacha (1907–1972)...*, s. 129–133.

²⁵ B. Suchodolski, *Stosunek pedagogiki do historii wychowania*, [w:] *Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich we Wrocławiu, 19–22 września 1948 r.*, t. 2, Warszawa 1948, z. 1, s. 67–99.

²⁶ *Sesja naukowa w Lesznie w czterechsetną rocznicę powstania Gimnazjum i trzechsetną wydania Opera didactica omnia Jana Amosa Komeńskiego*, pod red. Ł. Kurdybachy, Wrocław 1957.

inicjatywy przez zespół Pracowni Dziejów Oświaty znalazły się wobec podręcznika Wołoszyna zarzuty oderwania omawianych zagadnień od podłoża historycznego, powierzchowności, nieściśłości faktograficznych i niedociągnięć bibliograficznych²⁷.

Pozostawał też Łukasz Kurdybacha w konflikcie z krakowianami, zwłaszcza z Janem Hulewiczem i Henrykiem Baryczem. Wynikało to jednak, jak się wydaje, nie tyle z powodu innego rozumienia historii wychowania jako dyscypliny naukowej, co raczej z animozji osobistych. Niechęć i związane z nią emocje zaznaczyły się silnie zwłaszcza w latach 1966–1967 po opublikowaniu dwutomowej syntezy pt. *Historia wychowania*, której Kurdybacha był redaktorem i współautorem.

Synteza miała uwzględniać wyniki badań ostatnich czterdziestu lat, zastąpić stale używany przez studentów podręcznik Stanisława Kota z 1934 r. oraz konkurencyjne syntezy i podręczniki wydawane w latach 50. i 60. Koncepcja Kurdybachy polegała na uwypuklaniu związku pomiędzy prądami i teoriami pedagogicznymi a życiem ekonomiczno-polityczno-społecznym danej epoki, wydobywaniu tego, co stanowiło postęp w teorii i praktyce pedagogicznej, ukazywaniu tego, co niosło postęp polityczny i społeczny, co zmierzało do oparcia wychowania na przesłankach racjonalistycznych i służyło zwalczaniu konserwatyzmu. Ponadto założono, że w miarę przybliżania się do współczesności miała powiększać się objętość tekstu poświęcanego zagadnieniom oświaty polskiej²⁸. Koncepcja syntezy była dyskutowana w gronie współpracowników Kurdybachy w latach 1958–1960. „W dyskusji ustalono, że nowy podręcznik będzie uwzględniał cały dotychczasowy dorobek światowy w dziedzinie historii wychowania, ale będzie również oparty na marksistowskich założeniach ideologicznych oraz marksistowskiej interpretacji wszystkich zjawisk i procesów pedagogiczno-oświatowych”²⁹, będzie to wydawnictwo trzypięciotomowe (tom I obejmie okres od czasów wspólnoty pierwotnej do rewolucji burżuazyjnej we Francji; tom II wiek XIX i początek XX do Rewolucji Październikowej; tom III okres od Rewolucji Październikowej do lat 60. XX w.).

Prace nad syntezą zajęły kilka lat. Poprzedzone zostały badaniami szczegółowymi ukierunkowanymi „na poszukiwanie związków edukacji i myśli pedagogicznej z epoką, z której wyrastały”; poszczególne rozdziały i zagadnienia opracowali wybitni specjaliści. Do napisania rozdziałów omawiających dzieje wychowania w Rosji i w ZSRR oraz Niemczech, a także do grona recenzentów zostali zaproszeni profesorowie z Akademii Nauk Pedagogicznych w Moskwie i historycy oświaty z NRD³⁰. Przygotowane już do druku teksty były poddawane kilkakrotnie recenzjom i dyskusji. W 1965 r. wydany został przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe tom I składający się z 30 rozdziałów (772 strony, 86 ilustracji w tekście oraz 135 na

---

²⁷ Ł. Kurdybacha, J. Miąso, B. Sandler (rec.) S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, „Nowa Szkoła” 1964, nr 7–8. Według późniejszej opinii A. Meissnera, *Polskie podręczniki historii wychowania*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1989, t. 32, s. 164, podręcznik Wołoszyna był krytykowany przez nauczycieli przedmiotów pedagogicznych, a Jan Hulewicz zarzucił mu „brak głębszej refleksji historycznej w ujmowaniu procesu dziejowego”.

²⁸ K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha (1907–1972)*, s. 141; tę koncepcję wyłożył Kurdybacha w *Przedmowie* [do] *Historia wychowania*, t. I, Warszawa 1967, s. 7–9.

²⁹ Ł. Kurdybacha, *Działalność Pracowni Dziejów Oświaty...*, s. 39.

³⁰ K. Bartnicka, *Łukasz Kurdybacha (1907–1972)*, s. 133.

wkładce). W 1967 ukazało się drugie wydanie tomu I oraz tom II, składający się z 48 rozdziałów (894 strony, 191 ilustracji w tekście i 130 na wkładkach).

To ambitne dzieło krytykowane było za przeładowanie faktografią, niejednołitość ujęcia, rozwlekłość, powierzchowność niektórych wywodów oraz nasycenie ideologią. J. Hulewicz *Historię wychowania* Ł. Kurdybachy nazwał „składanką rozmaitych artykułów ujętą rozwlekle na olbrzymiej masie stron”³¹. Natomiast nie zarzucano dziełu nierzetelności, uznawano za pozytywne wprowadzenie tematów wcześniej pomijanych, bogactwo problematyki. Synteza historii oświaty (zwana powszechnie podręcznikiem Kurdybachy) nie jest idealna, ale chyba przyczyniła się do zwycięstwa wśród akademickich historyków oświaty w Polsce orientacji, którą można wyprowadzić ze lwowsko-krakowskiej koncepcji Stanisława Łempickiego i Stanisława Kota: ujmowania dziejów edukacji w każdej epoce w powiązaniu z jej życiem, kulturą, ekonomiką, ideologią.

Po zgonie Łukasza Kurdybachy prace nad ostatnią częścią syntezy historii oświaty podjął Józef Miąso, nowy kierownik Pracowni Dziejów Oświaty PAN, wybitny znawca historii wychowania i oświaty XIX i XX w., badacz i nauczyciel akademicki (objął też katedrę na Wydziale Pedagogicznym UW). Udało mu się przezwyciężyć słabości tomów poprzednich. W 1980 r. wydana została pod jego redakcją przez PWN dwutomowa *Historia wychowania. Wiek XX* (wyd. trzecie 1985). Tom I (435 stron, 54 ilustracje w tekście) omawia dzieje szkolnictwa, nauk pedagogicznych, oświaty i wychowania w Polsce w latach 1914–1973 i składa się z trzech części: I. okres 1914–1939 (12 rozdziałów); II. okres okupacji (7 rozdziałów); III. okres powojenny do 1973 r. Tom II (475 stron, 107 ilustracji) poświęcony jest dziejom oświaty i myśli pedagogicznej powszechnej. Składa się z sześciu części, które kolejno omawiają: oświatę i pedagogikę w ZSRR (6 rozdziałów), w krajach demokracji ludowej (6 rozdziałów), w rozwiniętych krajach kapitalistycznych (10 rozdziałów), w krajach Trzeciego Świata (4 rozdziały), rolę UNESCO (5 rozdziałów), kierunki rozwoju edukacji permanentnej (2 rozdziały). Jest to jak dotąd najlepsza synteza polskiej i światowej historii wychowania w XX w., która „korzeniami wyrasta z wielkiego założenia w XX wieku początków lat 60-tych, przygotowanego w Pracowni Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk”³².

Program prac badawczych, który Łukasz Kurdybacha organizował i realizował we współpracy z badaczami obydwu kierowanych przez siebie placówek, dotyczył różnych obszarów dziejów szkół i myśli pedagogicznej. Ich lista obejmuje badania nad Komisją Edukacji Narodowej, nad historią szkolnictwa protestanckiego w Polsce, monografie szkół na Pomorzu i w Wielkim Księstwie Poznańskim, dzieje szkolnictwa pijarskiego, działalność i dorobek Jana Amosa Komeńskiego, zagadnienia dziejów kształcenia nauczycieli, szkolnictwa zawodowego, artystycznego, edukacji przedszkolnej, szkoły elementarnej, szkolnictwa i reform szkolnych w II Rzeczypospolitej, wydawanie źródeł do dziejów edukacji. Swoich uczniów skłaniał do podejmowania tematów trudnych, źródłowych, bardzo często zupełnie lub słabo zbadanych.

Łukasz Kurdybacha przeniósł do Warszawy ze Lwowa orientację „historyczną” w badaniach dziejów wychowania, którą kontynuuje i rozwija Józef Miąso i jego

³¹ Cyt. za A. Meissner, op. cit., s. 165.

³² K. Bartnicka, Łukasz Kurdybacha (1907–1972), s. 142.

generacja. Ostatnio weszła też w życie grupa młodszych historyków wychowania tej orientacji. Orientacja pedagogiczna B. Suchodolskiego i S. Wołoszyna ma swoich zwolenników w kręgach pedagogiki akademickiej, którzy sięgając do przeszłości dyscypliny, nie odczuwają potrzeby stosowania warsztatu historycznego.

W drugiej połowie XX w. historia wychowania w historycznej i pedagogicznej odmianie była uprawiana zarówno jako dyscyplina naukowa, jak też jako jeden z przedmiotów w programach kształcenia na studiach pedagogicznych w uczelnianych instytutach i katedrach. Jako warszawskie ośrodki dydaktyki, a także badań wzbogacające wiedzę o historii polskiej oświaty i wychowania, oprócz Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk³³, należy wymienić Akademię Wychowania Fizycznego. Tu po przeniesieniu się do Warszawy profesor Ryszard Wroczyński³⁴, pedagog społeczny przybyły z Łodzi i Stefan Wołoszyn, pedagog i teoretyk wychowania przybyły z Poznania³⁵ zajęli się od 1953 r. badaniami nad dziejami oświaty, wychowania i pedagogiki, między innymi jako autorzy wydawnictw o charakterze syntez i podręczników. Niewątpliwie wzbogacili warszawski krąg nauczycieli akademickich zajmujących się dziejami edukacji. W Akademii prowadzone były prace nad dziejami sportu, wychowaniem fizycznym, kształceniem nauczycieli wychowania fizycznego (Kajetan Hądzelek). W okresie jubileuszu Komisji Edukacji Narodowej AWF zorganizowała sesję naukową z udziałem historyków wychowania z innych środowisk.

R. Wroczyński w latach 1953–1971 kierował w AWF Katedrą Historii Kultury Fizycznej, której był organizatorem. Współpracował też z panowskim środowiskiem historyków wychowania (z Ł. Kurdybachą, a potem z J. Miąso). Przez wiele lat przewodniczył Radzie Naukowej Pracowni Dziejów Oświaty (potem Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Techniki) PAN, przewodniczył Komisji Historycznej przy Zarządzie Głównym ZNP w Warszawie, zajmował się edycją dzieł klasyków pedagogiki, w latach 1959–1987 redagował „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, kwartalnik o zasięgu ogólnopolskim. Uprawiał historię wychowania w jej historycznym nurcie. S. Wołoszyn w Warszawie kierował Katedrą Pedagogiki na AWF, pełnił też funkcje prorektora (1956–1959) i rektora Akademii (1960–1970/1971). Zajmował się historią wychowania w jej pedagogicznym rozumieniu.

Obydwaj napisali podręczniki. R. Wroczyński przygotował wielokrotnie wznawianą syntezę *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, towarzyszące jej trzypięciotomowe wydawnictwo tekstów źródłowych oraz dwutomowe *Dzieje oświaty*

³³ Włączyć tu można także Wydział Pedagogiczny Akademii Humanistycznej im. A. Gieysztor w Pułtusku od 15 lat personalnie związany z Wydziałem Pedagogicznym UW i z IHN PAN, dlatego zaliczamy go do ośrodka/środowiska warszawskiego.

³⁴ Ryszard Wroczyński wykładał na Uniwersytecie Warszawskim od 1952 r. najpierw jako docent, następnie profesor nadzwyczajny (1955) i zwyczajny (1968). Na Wydziale Pedagogicznym UW pełnił w różnych latach różne funkcje, m.in. w latach 1957–1979 kierował Zakładem, a następnie Katedrą Pedagogiki Społecznej; zob. I. Szybiak, *Wroczyński Ryszard (1909–1987)*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej...*, s. 884–887.

³⁵ Stefan Wołoszyn wykładał na Uniwersytecie Warszawskim od 1953 r. najpierw jako zastępca profesora w Katedrze Pedagogiki Wydziału Pedagogicznego, następnie (od 1972/1973) kierownik Zakładu Teorii Wychowania; w latach 1979/1980–1980/1981 kierownik Zakładu Pedagogiki Ogólnej i Ogólnej Teorii Wychowania; zob. I. Szybiak, *Wołoszyn Stefan...*, [w:] *Słownik biograficzny polskiej...*, s. 879–883.

polskiej³⁶. S. Wołoszyn już w latach 50. publikował w podręcznikach pedagogiki i w pracach zbiorowych teksty historyczne, przygotował podręcznik dla liceów pedagogicznych, wreszcie w latach 60. podręcznik akademicki *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej* wraz z trzypięciotomowym wydawnictwem tekstów źródłowych. Kilkakrotnie na przełomie wieków XX i XXI publikował teksty o charakterze encyklopedycznych syntez historycznych pedagogiki i oświaty. Cenne są jego kompendia dotyczące myśli pedagogicznej w XX w.³⁷

W Wyższej Szkole (obecnie Akademii) Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej historię wychowania zaczęli rozwijać wywodzący się z grona pracowników Pracowni, a następnie Zakładu Historii Oświaty PAN: Stanisław Mauersberg, badacz oświaty polskiej okresu międzywojennego i okresu PRL-u, Karol Poznański, badacz oświaty w Królestwie Polskim w XIX w., Leonard Grochowski, Wanda Garbowska, Hanna Markiewicz. Pod redakcją S. Mauersberga wydano w 1990 r. *Dzieje szkolnictwa i pedagogiki specjalnej*. W Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (Akademii Rolniczej) badania nad historią oświaty rolniczej prowadził Tadeusz Wieczorek, pedagog i historyk wychowania, dziekan Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego (1973–1978) i dyrektor Instytutu Oświaty Rolniczej tej uczelni (1976–1982), autor syntez historii wychowania i historii szkół rolniczych w Polsce³⁸. Wkład do historii wychowania zawodowego wniósł Tadeusz Waclaw Nowacki³⁹, od 1954 r. pracownik Instytutu Pedagogiki (obecnie Instytut Badań Edukacyjnych) w Warszawie, profesor nadzwyczajny (1960) i zwyczajny (1971), twórca i dyrektor Instytutu Kształcenia Zawodowego ((1972–1983); pedagog, współtwórca pedagogiki pracy⁴⁰. Te luźne i wybiórcze przykłady w żadnym wypadku nie wystarczają ani do kompetentnej oceny, ani do analizy dorobku warszawskiego środowiska naukowego historyków wychowania. Wskazują tylko kierunek badań nad historią oświaty w Warszawie w ostatnich dziesięcioleciach XX stulecia: potrzebę zanalizowania

³⁶ R. Wroczyński, K. Hądzelek, *Główne kierunki rozwoju wychowania fizycznego od końca XVIII wieku do roku 1918*, Wrocław 1968; R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego i sportu. Od końca XVIII wieku do roku 1918*, Wrocław 1971; idem, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław 1979 (nast. wyd. 1985, 2000); idem, *Źródła do dziejów kultury fizycznej*, t. 1–3, Warszawa 1959 (nast. wyd. 1964, 1968); idem, *Dzieje oświaty polskiej do roku 1795*, Warszawa 1983 (nast. wyd. 1987, 1996); idem, *Dzieje oświaty polskiej 1795–1945*, Warszawa 1980 (nast. wyd. 1987, 1996).

³⁷ S. Wołoszyn, *Historyczny rozwój wychowania i pedagogiki*, [w:] *Elementy nauk pedagogicznych*, pod red. B. Suchodolskiego i S. Wołoszyna, Warszawa 1955; także, [w:] *Zarys pedagogiki*, pod red. B. Suchodolskiego, Warszawa 1958; idem, *Historia wychowania, cz. 1: Historia szkolnictwa*, Warszawa 1962 (2 wyd. 1967); idem, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964; idem, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. 1–3, Warszawa 1965–1966 (2 wyd. uzupełnione: t. 1–4, Kielce 1995–1998).

³⁸ T. Wieczorek, *Historia wychowania i myśli pedagogicznej*, Warszawa 1959 (5 wyd. 1984); idem, *Historia szkół rolniczych w Polsce*, Warszawa 1969 (5 wyd. 1983); por. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1997, s. 311.

³⁹ T. Nowacki, *Materiały do działalności pedagogicznej Stanisława Staszica*, seria Źródła do Dziejów Myśli Pedagogicznej, t. 2, Wrocław 1957; idem, *Szkice z dziejów kształcenia zawodowego do początków XIX w.*, Warszawa 1967.

⁴⁰ Z. Wiatrowski, *95 lat życia i 70 lat pracy naukowo-dydaktycznej profesora Tadeusza Nowackiego*, [w:] *Jubileusz 95 lat życia Tadeusza W. Nowackiego*, red. B. Baraniak, Warszawa–Radom 2008, s. 17–22.

personalnej obsady katedr, w których gestii znajdowała się historia wychowania, proveniencję nauczycieli akademickich, ich uczniów i wychowanków, podejmowane tematy badawcze, publikacje, powiązania i kontakty naukowe i środowiskowe. Można zauważyć skłonność do tworzenia syntez i pewną dążność do tematyki ponadregionalnej.

Nie wdając się w szczegóły, należy powiedzieć, że w latach 70. XX w. rozpoczęła się nowa faza rozwoju akademickiej historii wychowania w Warszawie. W ostatnim ćwierćwieczu tego stulecia powstało kilka nowych ośrodków kształcenia, powiększyło się grono profesjonalnych historyków wychowania, wzrosła liczba wydawnictw. Można zatem stwierdzić, że rozwinęło się warszawskie środowisko historii wychowania rozumiane geograficznie i w sensie personalnym. Rozszerzyło się pole badawcze dyscypliny i wzrosły potencjalne możliwości badań i kształcenia. Warszawscy historycy wychowania reprezentują w większości historyczną koncepcję dyscypliny. Widoczny jest wzrost zainteresowań społecznymi i politycznymi kontekstami szkolnictwa, oświaty i wychowania. Można jednak zauważyć te same zjawiska i w innych już okrzepłych lub rozwijających się dopiero ośrodkach akademickich w kraju, np. w Łodzi, Lublinie, Poznaniu, Wrocławiu, Toruniu, Rzeszowie, Gdańsku. W związku z tym pytanie, czy w porównaniu z innymi środowiskami i ośrodkami w Polsce warszawskie charakteryzuje się odrębnymi koncepcjami, zakresem tematycznym, oryginalnością cech warsztatowych czy rozwiązań dydaktycznych, wymaga głębszych badań biobibliograficznych i na razie pozostaje otwarte.

W całej Polsce w latach 80. i 90. XX w. weszły w okres twórczy (badań i dydaktyki) już dwie powojenne generacje historyków. Nastąpiło znaczne rozszerzenie pola badawczego i ruch integracyjny akademickich środowisk historyków wychowania w skali krajowej. Jest bowiem zjawiskiem charakterystycznym wyraźnie rysująca się regionalizacja zainteresowań badawczych poszczególnych środowisk i ośrodków, ale zarazem bardzo wyraźna dążność do konsolidowania wysiłków w skali krajowej. Dotyczy to wspólnych inicjatyw dotyczących historii wychowania jako dyscypliny naukowej i przedmiotu kształcenia młodzieży studenckiej, zagadnień warsztatowych, problemów metodologicznych, badań biograficznych. Dowodem i rezultatem są konferencje ogólnopolskie, inicjowane i organizowane kolejno przez ośrodki akademickie z różnych okazji (także, co charakterystyczne, jubileuszów wybitnych badaczy, wydziałów i katedr). W obecnym stanie badań trudno odpowiedzieć na pytanie, czy jest to naturalną konsekwencją immanentnego rozwoju dyscypliny, wpisanego w jej „historyczną” koncepcję? Czy wynika z potrzeby określenia się wśród nauk humanistycznych i społecznych? Czy i jaką rolę odgrywały i nadal odgrywają uwarunkowania polityczne, nie mówiąc już o kwestiach finansowania nauki, które przecież wpływają na podejmowanie określonych tematów badawczych bądź interpretowanie badanych zjawisk? Wreszcie, jaką rolę odgrywa rosnąca samoświadomość profesjonalna (także w sensie interesów zawodowych) czynnych historyków wychowania?

Trudne do zakwalifikowania są sprawy związane z wychodzeniem polskiej historii wychowania na forum międzynarodowe. Współpracę zagraniczną (także na polu historii wychowania) poszczególne ośrodki akademickie organizują w ramach swoich możliwości instytucjonalnych (umowy międzynarodowe), finansowych lub kontaktów osobistych. Na tym tle trzeba odnotować ważną inicjatywę

środowiska warszawskiego (konkretnie profesora Józefa Miąso i ówczesnego Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN) na przełomie lat 70. i 80. ubiegłego wieku. Utworzono wtedy w Belgii ogólnoeuropejską organizację historyków wychowania International Standing Conference for the History of Education (ISHE). J. Miąso brał udział w pracach organizacyjnych i wprowadził innych historyków wychowania z Polski. ISHE szybko zaczęła przyciągać historyków wychowania także spoza Europy i stała się najpoważniejszą organizacją międzynarodową historyków wychowania, która w roku 2000 została członkiem International Committee of Historical Science (ICHS). Organizuje co roku konferencje tematyczne, za każdym razem w innym kraju. Weszło do niej szersze grono polskich historyków wychowania. Polacy (Józef Miąso, potem Czesław Majorek) byli członkami zarządu (The Executive Committee) ISHE, a konferencje dwukrotnie odbyły się w Polsce: w roku 1980 Józef Miąso (IHNOiT PAN) był organizatorem i przewodniczył II konferencji ISHE w Warszawie i Jabłonie na temat *The Educational Innovation in Historical Context*⁴¹, w roku 1996 organizatorem i przewodniczącym XVI konferencji ISHE w Krakowie na temat *Schooling in Changing Societies* był Czesław Majorek (Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej)⁴².

Ze środowiska warszawskiego z inspiracji prof. J. Miąso wyszła także inicjatywa utworzenia ogólnopolskiej organizacji historyków wychowania. W roku 2000 podczas ogólnopolskiej konferencji historyków wychowania w Pułtusku zorganizowanej przez Instytut Historii Nauki, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu oraz Wyższą Szkołę Humanistyczną im. A. Gieysztor zawiązało się Towarzystwo Historii Edukacji (THE). Towarzystwo jako grupa narodowa zostało afiliowane przy ISHE. Ma ambitne plany organizowania ogólnopolskich konferencji, podejmowania wspólnych tematów badawczych, wspierania wydawnictw, podnoszenia poziomu kształcenia młodej kadry naukowej (m.in. przez ustanowienie nagród dla najlepszych prac magisterskich i doktorskich z historii wychowania).

Warsaw history of education in the second half of the 20th century

Abstract

History of education and upbringing as a scientific discipline originated from the interests of the Galician historians of culture (Józef Kallenbach, Stanisław Łempicki, Stanisław Kot) and from the needs of the Polish pedagogical circles, searching for historical roots of their discipline (Henryk Rowid, Bogdan Nawroczyński, Hanna Pohoska). Two currents in history of education emerged: the "historical" and the "pedagogical" current. In the beginnings of the formation process of the discipline, the dominating context was the cultural-literary-historical one. Between the two World Wars, the sociological concept of history of education began to develop (Helena Radlińska) in Warsaw. After the World War 2, the whole country

---

⁴¹ J. Miąso, *Międzynarodowa konferencja historyków oświaty w Jabłonie 24–27 IX 1980*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1983, XXV, s. 93–105; na s. 106–257 opublikowano referaty wygłoszone w Jabłonie; por. <http://www.inrp.fr/she/ishe/history.htm>; Ch. Luth, *A History of ISCHE (1979–2000)* (materiały internetowe, strony The International Standing Conference for the History of Education).

⁴² Cz. Majorek, E.V. Johannngmeier, F. Simon, W. Bruneau (eds.), *Schooling in Changing Societies. Historical and Comparative Perspectives*, Ghent 1998 („Paedagogica Historica” International Journal of the History of Education. Supplementary Series, Vol. IV).

witnessed intensive development of history of education, connected with the development of research centres in universities and in the Polish Academy of Sciences. A question arises whether any original values, and what values, were contributed to the history of education research in the 20th century by the Warsaw circles or researchers' circles.

The status and achievements of history of education in Warsaw in the first 25 years after the World War II is relatively well examined. Two strong research centres emerged: in the Pedagogical Faculty of the University of Warsaw, and in the History of Education Section of the Polish Academy of Sciences (now the Institute of the History of Science).

In the University of Warsaw, the "historical", "sociological", and "pedagogical" currents in history of education developed. The leading researchers were Hanna Pohoska, Łukasz Kurdybacha, Ryszard Wroczyński, Michał Szulkin, Bogdan Suchodolski, and Stefan Wołoszyn.

The research centre in the Polish Academy of Sciences, created by Łukasz Kurdybacha, assembled researchers not only from Warsaw, but also from the whole country. Kurdybacha, Stanisław Łempicki's pupil, maintained the concept of history of education of the "Lviv school". He initiated and orderly developed scientific research, research methodology, young researchers' training, publications: monographs, sources, the yearly "Rozprawy z Dziejów Oświaty" (History of Education Essays), a comprehensive synthesis of the global history of education (two volumes of *Historia wychowania* /History of Education/, edited by Ł. Kurdybacha, and two volumes of *Historia Wychowania. Wiek XX* /History of Education in the 20th century/, edited by Józef Miąso).

Answering the question of originality of the Warsaw circles of history of education requires investigating the achievements of the departmental institutes and higher schools of Warsaw which offered pedagogical studies. In the last three decades of the 20th century, owing to the research conducted in these centres, the research scope and the limits of history of education were broadened, especially in the fields of history of special pedagogy (Stanisław Mauersberg), agricultural education (Tadeusz Wiczorek), vocational education (Tadeusz W. Nowacki), physical education (R. Wroczyński), etc.